Oorlog op twee fronten

Media-invloed op vredes- en veiligheidsbeleid

Jan Schoeman

Aan de mediatycoon Ted Turner dankt de wereld het CNN-effect. Dat staat voor journalistieke invloed op de wereldpolitiek. Een voorbeeld ervan is het Amerikaanse optreden in Somalië. Het zou 'afgedwongen' zijn door televisiebeelden van hongerende kinderen die in december 1992 werden uitgezonden. De vraag is of dat wel zo is. In dit artikel onderzoekt communicatiewetenschapper Jan Schoeman welk aantoonbaar effect de journalistiek in het algemeen en CNN in het bijzonder op het internationale vredes- en veiligheidsbeleid heeft. Hij doet dat aan de hand van drie beeldbepalende militaire optredens in het televisietijdperk: de oorlog in Vietnam, de Golfoorlog en de nasleep daarvan, en de zogenoemde nieuwe militaire missies zoals in Somalië en Bosnië.

Wie de James Bond-film TOMORROW NEVER DIES heeft gezien, zal zich de naam Elliot Carver herinneren. Hij is in de film een mediamagnaat die de loop van het wereldnieuws een handje probeert te helpen om er vervolgens via zijn eigen kranten en televisiezenders als eerste, en het meest gedetailleerd, over te kunnen berichten. Onder het motto *Tomorrow's News Today* probeert Carver onder meer een oorlog tussen China en Engeland te ontketenen, hetgeen hem ook gelukt zou zijn als hij niet James Bond op zijn weg had getroffen.

Carver lijkt daarmee een hedendaags equivalent van William Randolph Hearst, de Amerikaanse krantenmagnaat die aan het einde van de negentiende eeuw zo'n voorname rol zou hebben gespeeld bij het uitbreken van de Cuba-oorlog tussen de Verenigde Staten en Spanje. Ook over de macht en invloed van deze Hearst doen namelijk opmerkelijke – al dan niet apocriefe – verhalen de ronde. Zo zou hij aan een van zijn fotografen, die bij gebrek aan actie niet langer op Cuba wilde blijven, hebben getelegrafeerd: 'Please remain. You furnish pictures. I will furnish war.' Kort daarop brak die oorlog inderdaad uit.¹

Hoewel de vergelijking met tycoons als Carver en Hearst zich aandient, mag men toch aannemen dat de ambities en drijfveren van Ted Turner, toen deze in 1980 zijn Cable News Network (CNN) opzette, slechts waren gericht op het brengen van wereldnieuws en dat 'de klok

rond', bestemd voor een wereldwijd publiek. Turner zal hooguit hebben gedroomd dat ooit de naam van zijn nieuwszender synoniem zou worden voor journalistieke invloed op de wereldpolitiek. Toch is dat in de daaropvolgende jaren gebeurd; en we kennen het als 'het CNN-effect'. De vraag in dit artikel is of dat terecht is, en zo ja: welk aantoonbaar effect de journalistiek in het algemeen en CNN in het bijzonder op het internationale vredes- en veiligheidsbeleid heeft. Om die vragen te beantwoorden, zal ik stilstaan bij de mate van invloed die de media hebben uitgeoefend op drie beeldbepalende militaire optredens in het televisietijdperk: de oorlog in Vietnam, de Golfoorlog en de nasleep daarvan, en de zogenoemde nieuwe militaire missies zoals in Somalië en Bosnië.

Snelle actie

Conflicten tussen mensen, dus ook oorlogen, herbergen vele en verschillende emotionele aspecten: heroïek, opofferingsgezindheid, kameraadschap en, vanzelfsprekend, een grote hoeveelheid menselijk leed. Oorlogen zijn belangrijk nieuws en daarnaast, vanwege die emotionele component, bij uitstek geschikt om te fungeren als object van massamediaal spektakel; zij vormen een bron van beelden en verhalen die aansprekend zijn voor een groot publiek – en die daarom zeker ook aansprekend zijn voor diegenen die er hun beroep van hebben gemaakt beelden en verhalen te verkopen.

Oorlogen vormen dus een belangrijk en dankbaar onderwerp voor de pers, en dat geldt ook voor de soldaten die deze oorlogen moeten uitvechten en de burgers die erbij betrokken raken. Complicerende factor daarbij is dat de relatie tussen media en krijgsmacht altijd een tikje moeizaam is geweest. Tegenstellingen in organisatiecultuur en uiteenlopende belangen bepalen die relatie, en dat is al zo sinds de eerste oorlogscorrespondenten zo'n anderhalve eeuw geleden tijdens de Krimoorlog (1853-1856) op het slagveld verschenen. Al die tijd draait het daarbij om dezelfde vragen, namelijk: zijn er beperkingen aan wat het publiek precies mag weten; en zo ja, wie bepaalt dan de grenzen van die beperkingen? De politiek, de militairen, of doen de media misschien aan zelfcensuur?

Al sinds de media op het slagveld verschenen, werden zij belemmerd door censuurmaatregelen, bijvoorbeeld wanneer werd gedacht dat de voortgang van militaire operaties of de veiligheid van eigen troepen door een ongecontroleerde informatieverspreiding in gevaar dreigde te komen. Of wanneer de politieke of militaire leiding geloofde door middel van het achterhouden van 'slecht nieuws' beter het moreel van het thuisfront hoog te kunnen houden. Regelmatig resulteerde dat voor militairen in een situatie die je zou kunnen omschrijven als 'een oorlog op twee fronten':

aan de ene kant het daadwerkelijke gevecht dat tegen de vijand op het slagveld werd gevoerd, en aan de andere kant de slag om de openbaarheid zoals die met de pers moest worden uitgevochten.

De aanduiding 'CNN-effect' is hierboven gevallen, een effect dat soms wordt getypeerd als drijvende kracht achter de internationale politiek, en dus ook achter beslissingen op het gebied van vrede en veiligheid. De opvatting dat televisie, zoals bijvoorbeeld CNN die brengt, van dit beleid een meer transparant en openbaar proces maakt waarin burgers naar aanleiding van nieuwsfeiten en nieuwsbeelden van hun politici snelle actie eisen, is daarbij populair. Die politici, zo wil het verhaal dan verder, komen daardoor niet of onvoldoende aan analyse toe en moeten steeds vaker beslissingen intuïtief en onder grote tijdsdruk nemen.² Klopt die gedachte? En zo ja: wat is dan precies de invloed van nieuws en nieuwsbeelden op het verloop van oorlogen en andere militaire missies?

Vietnam

De toenmalige Amerikaanse bevelhebber generaal William Westmoreland bestempelde de media als hoofdverantwoordelijke voor de Amerikaanse militaire nederlaag in Vietnam.³ Als gevolg van een zijns inziens bevooroordeelde ('links-pacifistische') berichtgeving zou de Amerikaanse publieke opinie zich van de oorlog hebben afgekeerd. Hij verwoordde aldus de opvatting van een groot deel van de Amerikaanse krijgsmacht.⁴ In eerste instantie waren pers en publiek in de Verenigde Staten echter helemaal niet zo negatief over de Vietnamoorlog, maar deze initieel welwillende houding hield op langere termijn geen stand, zeker niet omdat voor het Amerikaanse publiek herkenbare nationale belangen en doelen in deze oorlog feitelijk ontbraken. Dat opinie-onderzoek in de zomer van 1967 aangaf dat de helft van de Amerikanen niet wist waarom er in Vietnam werd gevochten, kan in dit verband worden beschouwd als indicatie van een geringe maatschappelijke betrokkenheid bij deze oorlog.⁵

Gedurende de eerste jaren van het conflict was de rol van journalisten die van 'spreekbuis van de regering'. De later tijdens de Golfoorlog beroemd geworden oorlogscorrespondent Peter Arnett merkte in dit verband op:

'Het Amerikaanse opperbevel in Vietnam was van mening dat de Amerikaanse aanwezigheid de moeite loonde (...). De verslaggevers verspreidden dit standpunt gewoonlijk, en ik hoorde geen stemmen opgaan die eraan twijfelden dat deze oorlog de moeite waard was.'⁶

De media fungeerden met andere woorden als doorgeefluik van regeringsstandpunten, en om die rol goed te kunnen vervullen kregen de journalis-

ten in Vietnam alle medewerking van de militaire autoriteiten. Zo werd er door het Pentagon, in tegenstelling tot zowel eerdere als latere conflicten, nauwelijks censuur uitgeoefend. Overigens resulteerde de welwillende opstelling van de pers, en de navenante berichtgeving, niet in groot enthousiasme onder de Amerikaanse bevolking voor deze oorlog – een eerste signaal dat de mogelijkheden van de media om veranderingen in de publieke opinie te bewerkstelligen niet overschat mogen worden.

Het Tet-offensief wordt gezien als het punt waarop de steun van de Amerikaanse publieke opinie voor de Vietnamoorlog, en voor de wijze waarop die door de regering-Johnson werd gevoerd, omsloeg. Het offensief werd door de Vietcong en de Noord-Vietnamezen ingezet op 31 januari 1968. Tet eindigde met catastrofale verliezen voor de aanvallers, maar betekende tegelijkertijd voor de Amerikanen het begin van het einde in Vietnam. Meer precies gezegd: Tet fungeerde in die ontwikkeling als katalysator, want een duidelijke omslag in de publieke opinie ten nadele van de Amerikaanse oorlogsinspanning tekende zich al vóór Tet af, namelijk in de periode van augustus tot november 1967. Een oorzaak voor die omslag was dat voor de gemiddelde Amerikaan toen duidelijk werd dat er een prijs aan deze oorlog was verbonden. Allereerst nam het aantal slachtoffers aan Amerikaanse kant toe, zonder dat er bemoedigende resultaten in de strijd tegenover stonden. Weliswaar werd telkens opnieuw en met klem verklaard dat Noord-Vietnam op instorten stond en dat er dus licht aan het einde van de tunnel gloorde, maar dit politieke en militaire optimisme vertaalde zich niet in voor pers en publiek meetbare vooruitgang op het slagveld. Daarnaast deed op 3 augustus 1967 president Johnson het gecombineerde voorstel extra troepen naar Vietnam te sturen en bepaalde soorten belastingen te verhogen. Een oorlog die tot dan toe voor een groot deel van de Amerikaanse bevolking nauwelijks bestond, werd hierdoor ook voor die groep direct en persoonlijk gevoeld. Een Gallup-opiniepeiling die aansluitend werd gehouden, wees uit dat voor de eerste keer meer mensen de oorlog wel dan niet als een 'mistake' bestempelden: 46 tegenover 44 procent.⁷

Van grote invloed op het thuisfront was verder de wijze waarop de oorlog werd gevoerd: de strategie van uitputting die de Amerikanen toepasten werd als wreed en immoreel ervaren. Die strategie manifesteerde zich bijvoorbeeld in het bombarderen van dijken in Noord-Vietnam met als doel via mislukte oogsten hongersnood te veroorzaken. Diezelfde kwalificatie, 'immoreel', trof ook de chemische oorlogvoering, zoals de toepassing van ontbladeringsmiddelen, de sindsdien berucht geworden 'search and destroy'-acties en het gebruik van napalm, waarvan ook burgers het slachtoffer werden. De foto uit 1972, van het negenjarige napalmslachtofferje Kim Phuc, die daarvan getuigde, kreeg wereldwijde impact.

Foto van Nick Ut,
een van de
invloedrijkste
beelden uit
de Vietnam-oorlog.
Trangbang,
Zuid-Vietnam,
8 juni 1972. De
negenjarige Kim
Phuc Phan Thi rent
de weg af nadat ze
zich de door
napalm aangetaste
kleden van het lijf
heeft gescheurd.
Bron: Nick Ut /
Associated Press

Toen de Amerikaanse bevolking door de pers over deze 'apocalypse now' werd geïnformeerd, leidde dat tot vervreemding tussen burgers en bestuur. De samenleving wilde zich niet langer stellen achter een regering die vergelijkbare wreedheden beging als waar men naar eigen idee in vroegere oorlogen altijd zelf tegen had gevochten. Achteraf gezien kan de legendarische dominee Martin Luther King als belangrijke gangmaker in dit proces worden beschouwd. Bij meer dan één gelegenheid omschreef deze – zeker voor het zwarte deel van de Amerikaanse bevolking – voor-
aanstaande opinieleider de Amerikaanse regering als 'the greatest purveyor of violence in the world today'.⁸

De rol van de media – in het bijzonder televisie – was tweeledig. Enerzijds vormden en voedden zij de publieke opinie door middel van een achteraf gezien tamelijk objectieve berichtgeving. De Amerikaanse kolonel b.d. Summers schreef daarover:

'Certainly there were some (...) who reported enemy propaganda, but the majority of on-the-scene reporting from Vietnam was factual – that is the reporters honestly reported what they had seen firsthand. Much of what they saw was horrible, for that is the true nature of war. It was this horror, not the reporting, that so influenced the American people.'⁹

Anderzijds gaven de media weer wat er in die Amerikaanse samenleving werd gedacht. Het Tet-offensief betekende niet het einde van de Amerikaanse inmenging in Vietnam, maar als gevolg ervan werden wel krachten in werking gesteld die het einde tot gevolg zouden hebben. Twee voorbeelden illustreren dat.

Als gevolg van de accurate berichtgeving over de oorlog en de effecten daarvan op de Amerikaanse samenleving, ontstond er binnen de politieke elite verschil van mening over de te volgen koers. Leiders die zich eerst voorstander van de oorlog hadden getoond, onder wie de democratische presidentskandidaat Robert Kennedy, gingen naar aanleiding van Tet hun standpunt herzien. Kennedy interpreteerde de betekenis van Tet als volgt:

'Our enemy, savagely striking at will across all of South Vietnam, has finally shattered the mask of official illusion from which we have concealed our true circumstances even from ourselves. (...) It is time to discard so proven a fallacy and face the reality that a military victory is not in sight, and that it probably will never come.'¹⁰

Als gevolg van deze gewijzigde inzichten ontstonden er verschuivingen in de Amerikaanse bestuurlijke top tussen de kampen van 'duiven' en 'haviken'.

De pers op haar beurt had het gevoel misleid te zijn toen het zogenaamd bijna verslagen Noord-Vietnam nog tot zo'n enorme krachtsinspanning als het Tet-offensief in staat bleek. 'My God, I thought we were winning this war!' riep de invloedrijke journalist Walter Cronkite op televisie uit. "Dit gevoel leidde tot een toenemend achterdochtige en kritische houding tegenover de Amerikaanse militaire en bestuurlijke top, een houding die uiteindelijk mede ten grondslag zou liggen aan het Watergate-schandaal.

Beide punten betekenden een afbrokkeling van de geloofwaardigheid van de Amerikaanse regering, en in het bijzonder van die van president Johnson. Op zijn beurt leidde dat weer tot nog verder afnemende steun van de Amerikaanse bevolking aan de oorlogsinspanning.

Vietnam; conclusies

De journalistieke invloed op het politieke en maatschappelijke denken over de Vietnamoorlog wordt doorgaans overschat. De media hebben namelijk de politiek, de publieke opinie en het verloop van de oorlog niet zozeer beïnvloed, maar veel meer weerspiegeld. Het was de Amerikaanse samenleving zelf die eerst niet bijzonder in de oorlog was geïnteresseerd, en zich er vervolgens van afkeerde toen duidelijk werd op welke manier de

oorlog werd gevoerd, en welke prijs in levens en in geld moest worden betaald. Een aanslag op dat toch al niet zo solide maatschappelijk draagvlak vormde vervolgens de voorgestelde extra troepenversterking in combinatie met een belastingverhoging van 3 augustus 1967. Het verband tussen de hoogte van het offer dat van de Amerikaanse bevolking werd gevraagd, en de afnemende steun aan de oorlogsinspanning onmiddellijk na die derde augustus kan geen toeval zijn.

Zoals iedere oorlog was ook Vietnam voor een deel een gevecht om via de pers brede steun van de publieke opinie te verkrijgen. De invloed van de media bleek echter onvoldoende om die steun te realiseren. Zowel toen de journalistiek nog een welwillende houding ten opzichte van de Amerikaanse Vietnam-politiek innam, als toen de twijfel en tweedeling ook het journalistieke perspectief gingen bepalen. Het onvermogen om het eigen publiek voor deze oorlog te winnen, betekende misschien wel de belangrijkste nederlaag die de Amerikaanse beleidsmakers in dit conflict leden – een nederlaag die van grote invloed op de afloop van de oorlog zou blijken te zijn.

De Golf

Spotprent uit 1991
van de
Amerikaanse
cartoonist Wright

De gevechten tussen Irak en de door de Verenigde Staten gedomineerde coalitie braken uit in de nacht van 16 op 17 januari 1991.¹² Tijdens operatie Desert Storm, die daarop volgde, was de relatie tussen pers en militairen ondanks incidentele strubbelingen betrekkelijk harmonieus. De weerslag daarvan in de vorm van de toonzetting van de pers was zelfs af en toe euforisch.

Dat mag gerust opmerkelijk worden genoemd, omdat mede op basis van de lessen die het Pentagon uit de Vietnam-ervaringen had getrokken, een rigide systeem van persbegeleiding in het leven werd geroepen. Dit systeem – bekend geworden als *press pools* – bestond eruit dat journalisten in kleine en dagelijks wisselende groepen onder strakke militaire begeleiding werden toegelaten tot het slagveld en de militaire eenheden. Het tekst- en beeldmateriaal dat bij die gelegenheden – en, alweer, onder strikt toezicht – kon worden vervaardigd, moest vervolgens ter beschikking worden gesteld aan alle journalisten. Bovendien hing te kritische journalisten de sanctie boven het hoofd verwijderd te worden uit het oorlogsgebied. In dit systeem was er nauwelijks nog sprake van keuze- en handelingsvrijheid voor journalisten. Een mogelijke verklaring voor het desalniettemin op peil blijven van de relatie tussen pers en militaire leiding, is dat journalisten zich goed realiseerden dat zij afhankelijk waren van militaire instanties. Tijdens gevechten waren journalisten voor hun veiligheid aangewezen op militairen, en zij zouden samen met deze militairen aan dezelfde gevaren worden blootgesteld. Dat kan ertoe leiden dat een journalist zich één gaat voelen met de eenheid waaraan hij is toegevoegd, een vorm van vereenzelviging die erin kan resulteren dat een deel van het kritisch vermogen verloren gaat. In Vietnam, waar journalisten meer vrijheid kenden en dus minder afhankelijk van militairen waren, was daarvan veel minder sprake.

Tegelijk met de opbouw van de coalitiestrijdkrachten werd er door zowel de coalitie als Irak een psychologische oorlog gevoerd die was gericht op de eigen achterban en op die van de tegenstander. De media speelden een belangrijke rol als doorgeefluik van bouwstenen in dit proces, terwijl een kritische inbreng van de pers zelf gering bleek. Een van die bouwstenen was bijvoorbeeld dat er door de coalitie voortdurend op werd gehamerd dat Saddam Hoessein een nieuwe Hitler was, waartegen je niet snel genoeg kon ingrijpen. Immers: hoe langer je daarmee wachtte, hoe groter de kans werd op een herhaling van 'München 1938'. De vraag in hoeverre zulke vergelijkingen op correcte gronden werden gemaakt, werd door de pers nauwelijks gesteld. Het ingrijpen, zo betoogden westerse leiders als George Bush en Margaret Thatcher, was gebaseerd op VN-resoluties, en daarmee 'a just cause' ten behoeve van de handhaving van het internationaal recht. Aan de hand van zulke thema's slaagde met name de Amerikaanse veiligheidselite erin een nagenoeg wereldwijd draagvlak voor een militair ingrijpen tegen Irak te creëren.

Saddam Hoessein van zijn kant liet niet na het conflict te typeren als een strijd tussen westerse technologie en het ware islamitische geloof, en te wijzen op de zijns inziens rechtmatige claims van Irak op het grondgebied en de natuurlijke rijkdom van Koeweit. De Iraakse propaganda

richtte zich in hoofdzaak, behalve op de eigen bevolking, op de Arabische landen die zich hadden aangesloten bij de coalitie. Doel daarachter was vanzelfsprekend te komen tot een breuk tussen deze Arabische en de westerse landen. Daarnaast trachtte de Iraakse leiding na het uitbreken van de vijandelijkheden via CNN de westerse publieke opinie te beïnvloeden door – zonder twijfel als resultaat van de Vietnam-ervaringen – uitvoerig beelden te tonen van schade aan burgerdoelen en de daarbij gevallen burger-slachtoffers. Bekende voorbeelden daarvan zijn het bombardement op de babymelkfabriek even buiten Bagdad, op 20 januari, die door coalitie-voorlichters hardnekkig maar mogelijk ten onrechte werd omschreven als fabriek voor chemische wapens, en dat op de bunker-schuilkelder in dezelfde stad, op 13 februari, waarbij enkele honderden slachtoffers vielen. Om dit soort gebeurtenissen beter te kunnen exploiteren door vooral de burgerslachtoffers voor het Westen minder anoniem te maken, liet het Iraakse gezag vanaf eind januari meer westerse journalisten in Bagdad toe. Aan hen werden overigens regelmatig filmbeelden ter beschikking gesteld, waarvan niet duidelijk was of die afkomstig waren uit de Golfoorlog of uit een eerdere oorlog van Irak, die tegen Iran.

Onderdeel van de psychologische oorlogvoering was ook de verspreiding van zogenaamde zwarte propaganda: informatie waarvan volstrekt onduidelijk was uit welk kamp ze stamde. Zo verzorgde de coalitie radio-uitzendingen via stations als Radio Free Iraq en The Voice of Free Iraq, die gemaakt leken te zijn door Iraakse oppositiegroeperingen. Saddam Hoessein op zijn beurt exploiteerde onder meer het Saoedisch aandoende Holy Mecca Radio, een station met een moslim-fundamentalistisch karakter dat heftig ageerde tegen het verwesterde Saoedische regentendom.

Door de aanwezigheid van CNN-oorlogscorrespondent Peter Arnett in Bagdad was de wereld live aanwezig bij het uitbreken van de oorlog. Op zich was het opmerkelijk dat vanuit de hoofdstad van de tegenstander verslag kon worden gedaan. Het werd CNN en Arnett tijdens en na de strijd verweten. Zij zouden zich voor het propagandakarretje van Saddam Hoessein hebben laten spannen. Veelzeggend zijn in dit verband opmerkingen van de Republikeinse senator Alan Simpson, die Arnett onder meer typeerde als 'sympathizer' met Bagdad. De reactie van Arnett daarop:

'Of course, I can't see everything that I'd like to see but I feel that what we do is adequate as long as I'm cautious enough to frame very carefully the context. (...) I feel that what we are doing is giving a view which is not complete but is helpful, hopefully, for Americans and people elsewhere.'¹³

Het beeld dat via CNN de buitenwereld bereikte was inderdaad niet compleet en bovendien eenzijdig gekleurd. Omdat de Iraakse leiding bang was

dat de coalitie belangwekkende informatie zou kunnen verzamelen uit persberichten uit Bagdad, werden de nog aanwezige journalisten sterk beperkt in hun vrijheid. Zo mocht er al snel geen live-televisie meer verzorgd worden. Alles moest vooraf opgenomen worden om de Iraakse censors de gelegenheid te geven de opnamen te screenen. Bovendien mocht lang niet overal, en alleen onder strikt toezicht, worden gefilmd. Toch verschilt achteraf gezien de wijze waarop Arnett zijn vak uitoefende niet zo heel veel van de manier waarop journalisten in het door de Verenigde Staten gedomineerde coalitiekamp moesten werken. Zij waren immers ook niet in de gelegenheid een compleet beeld te schetsen, en ook hun bewegingsvrijheid was beperkt. Het nieuws dat de buitenwereld bereikte, bestond alleen uit gegevens waarvan ook de politieke en militaire autoriteiten vonden dat de wereld ervan kennis mocht nemen.

Gelet op de enorme hoeveelheid zendtijd en krantenpagina's die zijn besteed aan de Golfoorlog, is het opvallend hoe matig geïnformeerd het grote publiek bleef.¹⁴ De journalistiek was wel prominent aanwezig in de periferie van het strijdtoneel – op vliegbases in Turkije en Saoedi-Arabië en aan boord van oorlogsschepen voor de kust van Koeweit – en deed daarvan ook verslag aan het publiek, maar dat resulteerde niet in een duidelijk beeld van hetgeen zich boven en vooral op het slagveld afspeelde. De coalitie spiegelde de wereld een beeld voor van een schone, met klinische precisie gevoerde oorlog. Met behulp van de modernste hightech wapens richtte de strijd zich op materiële doelen als bruggen, vliegvelden en verbindingscentra. Dat zich daarin ook mensen konden bevinden, werd door voorlichters en journalisten nauwelijks aan de orde gesteld. Bij een enkele gelegenheid, zoals de genoemde aanval op de bunker-schuilkelder in Bagdad, slaagde Irak er via CNN in dat beeld enigszins te corrigeren. Pas na afloop van de strijd werd in het Westen – onder meer door de foto van het verkoolde lichaam van een Iraakse soldaat, die World Press Photo 1991 zou winnen – langzaam duidelijk welke prijs de Iraakse samenleving in deze oorlog had moeten betalen. Dat nieuws werd echter al snel weggedrukt door nieuwe conflicten en menselijke tragedies elders op de wereld.

Wat opvalt aan de lange periode dat het wereldnieuws werd gedomineerd door de Golfcrisis, is dat de berichtgeving in de Amerikaanse media werd gekenmerkt door uniformiteit in onderwerpskeuze en toonzetting. In zowel de feitelijke berichtgeving als de redactionele commentaren volgde de pers nagenoeg discussieloos de denkpatronen en de logica van het Pentagon, of het nu de schuldvraag in deze oorlog betrof, de afschijdering van Saddam Hoessein als een potentiële nieuwe Hitler, of de verdachtmaking van CNN en Peter Arnett. Er werd weinig moeite gedaan zich in te leven in de Iraakse motieven en argumenten. De Amerikaanse media werden gekenmerkt door een gebrek aan debat en scepticisme, en

door een volgzaam en weinig anticiperende houding. Anders getoonzette en dus onafhankelijke journalistiek bestond, maar bereikte de buitenwereld maar op beperkte schaal, of pas na afloop van de oorlog. Dat alles leidde tot een situatie die door Pentagon-woordvoerder Pete Williams werd getypeerd als 'the best war coverage we have ever had'.¹⁵

Dat bleek echter geen blijvend gevoel, althans niet bij alle partijen. Na afloop van de Golfoorlog ontstond er onder westerse journalisten een gevoel van onvrede over de wijze waarop zij hun professie hadden beoefend. Ze voelden zich door de militairen voor propaganda-doeleinden misbruikt en met de typering 'cheerleaders for their own side'¹⁶ erkenden zij hun eigen falen. Heel duidelijk werd die onvrede verwoord tijdens een symposium in Ottawa eind 1991, waar journalisten de rol van de media tijdens de Golfoorlog onder meer omschreven als 'both inadequate and inglorious'.¹⁷

Spotprent uit 1991
van de
Amerikaanse
cartoonist Morin

De Golf; conclusies

Wat het publiek te weten mocht komen over het verloop en het karakter van de Golfoorlog is inmiddels duidelijk: alleen dat deel van de waarheid waarvan de *newsmanagers* in het coalitiekamp meenden dat het geen gevaar opleverde voor het moreel van de eigen troepen en vooral van het

eigen thuisfront. Met het oog op dat laatste bleek men geleerd te hebben van Vietnam. Amerika's politieke en militaire leiders waren eensgezind en handelden daar ook naar, met als resultaat een uiterst beperkt speelveld voor de media.

De journalistiek bleek vervolgens noch in de aanloop naar de strijd noch tijdens de oorlog zelf, in staat invloed van betekenis uit te oefenen. Zo er al ergens sprake is van media-invloed dan is dat na het einde van Desert Storm. Toen namelijk werd president Bush door de media min of meer moreel verantwoordelijk gesteld voor zijn oproep aan de Koerden om tegen Saddam Hoessein in opstand te komen. Toen in maart en april 1991 die opstanden mislukten en Bush niet te hulp wilde schieten, werd als gevolg van de opstelling van de pers een politiek momentum gecreëerd, ten gevolge waarvan Bush door middel van operatie Provide Comfort werd gedwongen humanitair in te grijpen ten behoeve van de opstandige Koerden die ondertussen massaal de bergen van Noord-Irak waren ingevlucht.

Nieuwe missies

Als laatste min of meer traditionele oorlog heeft de strak geregisseerde mediashow die de Golfoorlog feitelijk was, de toon gezet en verwachtingen geschapen voor toekomstige ontwikkelingen in de relatie tussen media en krijgsmacht. Tegelijkertijd echter lijkt de Golfoorlog in weinig opzichten, ook niet wat betreft de relatie tussen pers en militairen, op actuele militaire missies, die zich vooral richten op crisisbeheersing en humanitaire hulpverlening. Zo geldt bij de uitvoering van die nieuwe missies veelal:

- dat de pers, aanwezig al dan niet op uitnodiging van civiele hulporganisaties, al lang ter plaatse is en daardoor regelmatig ook beter geïnformeerd dan de militairen op het moment dat de laatsten arriveren;
- dat journalisten voor het nieuws, de technische voorzieningen en soms ook hun veiligheid niet langer exclusief afhankelijk zijn van militairen;
- dat de eigen militairen maar één aspect en daarmee niet langer het dominerende onderwerp zijn waarop zich de journalistieke aandacht richt;
- dat er tussen de verschillende partijen tijdens nieuwe missies – met name civiele hulpverleners en militairen – soms grote spanningen bestaan waaraan de journalistiek inspiratie kan ontlelen.

De media wordt bij deze en andere militaire operaties twee functies toegeschreven.¹⁸ Eerst is er een aanlooffase, waarin de media een 'push-functie' vervullen. Met hun rapportage en schokkende beelden dwingen

ze een regering tot actie; ze 'duwen' die regering als het ware een conflict in. Televisiebeelden van hongerende kinderen zouden zo in december 1992 president Bush hebben gedwongen in Somalië in actie te komen. De tweede functie is de 'pull-functie'. Die vervullen de media tijdens de daadwerkelijke operatie. Beelden van en berichten over geringe progressie of slachtoffers in eigen kamp zorgen er dan voor dat het maatschappelijk draagvlak afkalft. Als gevolg daarvan zou er voor een regering vervolgens weinig anders dan terugtrekking mogelijk zijn. Door middel van hun berichtgeving trekken de media het land als het ware uit zo'n operatie. Vietnam geldt als bewijs voor deze theorie. Als recent voorbeeld geldt het optreden van president Clinton inzake Somalië, vooral nadat gruwelijke beelden waren vertoond van het gesol met het lichaam van een gesneuvelde Amerikaanse soldaat in Mogadishu in oktober 1993.

Naar aanleiding van die push-functie is de vraag: in hoeverre kan mediagedrag leiden tot interventie? Kwantitatief onderzoek door de Vanderbilt University in de Verenigde Staten heeft aangetoond dat de belangrijkste Amerikaanse televisienetwerken jarenlang – tot in 1992 – nauwelijks aandacht besteedden aan de rampzalige humanitaire situatie in Somalië.¹⁹ In augustus 1992 was er sprake van stijgende media-aandacht. In die maand kondigde de toenmalige president Bush de instelling van een luchtbrug aan. Zo'n verband kan natuurlijk geen toeval zijn. Bush besloot op 12 augustus tot instelling van deze luchtbrug, wat hij op de veertiende bekendmaakte. Media-aandacht voor Somalië nam toe vanaf de veertiende; in de weken daarvoor was er nauwelijks tot geen aandacht geweest voor Somalië op de Amerikaanse televisie. Iets vergelijkbaars deed zich voor in december 1992, toen Amerikaanse militairen in Somalië in actie kwamen. Ook toen liet zich onmiddellijk ná de beslissing in actie te komen een spectaculaire stijging in televisie-aandacht registreren – inclusief mooie plaatjes van een landing op het Somalische strand waarbij de Amerikaanse troepen nog het meest werden gehinderd door de camera's, flitslichten en schijnwerpers van de westerse pers.

Het is dus niet waarschijnlijk dat Bush' beslissing tot instelling van de luchtbrug en later tot daadwerkelijke actie bepaald is door schokkende of aangrijpende televisiebeelden en een daaruit voortvloeiende roep om actie van het publiek. Nu kan niet met zekerheid geconcludeerd worden dat geen van die hele schaarse nieuwsitems de Amerikaanse president op de één of andere manier heeft beïnvloed. Waar het echter om gaat is dat de hausse in televisieberichtgeving en de daarmee gepaard gaande vorming van de hoofdstroom binnen de publieke opinie in de Verenigde Staten, de beleidsmakers volgden, en niet omgekeerd. Dat beleidsmakers hun politiek baseerden op televisiebeelden is onwaarschijnlijk. Zou het 'CNN-effect' gerelativeerd moeten worden?

Somalië, 1993.
 Het lijk van een
 Amerikaanse soldaat
 wordt door de
 straten van
 Mogadishu gesleept.
 Volgens velen zouden
 de Amerikaanse
 media met beelden
 als deze foto van Paul
 Watson hun overheid
 hebben gedwongen
 zich terug te trekken.
*Bron: Paul Watson /
 Toronto Star*

De invloed van nieuwsbeelden – zeker in verband met de Amerikaanse politiek in Somalië – wordt verder gerelativeerd als wordt gereconstrueerd hoe en op welke momenten Bush zijn mening rond Somalië vormde. Die meningsvorming en zijn uiteindelijke beslissing tot ingrijpen lijken namelijk veel eerder te hebben plaatsgevonden, en bijvoorbeeld het gevolg te zijn van zijn persoonlijke kennis van en betrokkenheid bij dat deel van Afrika. Bush had daar immers een jarenlange diplomatieke ervaring. Een andere factor van belang voor de Amerikaanse beslissing om in actie te komen, was de situatie begin jaren negentig dat in de islamitische wereld sterk het gevoel leefde dat het Westen maar moeizaam in actie kwam om moslims in Bosnië en Somalië te helpen en te beschermen, terwijl omgekeerd datzelfde Westen er als de kippen bij was om in VN-verband een min of meer islamitische staat als Irak af te straffen. Dat plaatste zowel de Verenigde Staten als de Verenigde Naties in een kwalijk daglicht, en dat nét op een moment waarop Bush via een krachtige en dus breedgedragen Verenigde Naties zijn 'Nieuwe Wereldorde' wilde vestigen. Somalië, een islamitisch land met een zwarte bevolking waarin het Westen zelf nauwelijks belangen had te verdedigen, bood dus een prachtige kans het islami-

tische vertrouwen in de Amerikaanse buitenlandse politiek te herstellen. De Amerikaanse inschatting was bovendien dat Somalië meer behoefte had aan voedsel dan aan veiligheid; het leek met andere woorden een crisis waar tegen weinig kosten op een flinke portie *goodwill* gerekend kon worden. Terugkijkend bleken de films en foto's van alle humanitaire ontluistering een weliswaar belangrijke maar niet voldoende aanleiding voor interventie. Meer precies: die beelden accentueerden en verleenden context en reliëf aan andere factoren die tot de interventiebeslissing leidden. Vervolgens legitimeerden de beelden voor het publiek de – al genomen – politieke beslissing tot interventie.

De Amerikaanse kostenbatenanalyse wat betreft Bosnië was min of meer omgekeerd. Daar aarzelde het Witte Huis namelijk lang over deelname aan een militaire interventie met grondtroepen. Ook de beelden van augustus 1992, van de concentratiekampen in Omarska, forceerden geen beslissing. Hoe gruwelijk ook, de beelden konden de Amerikaanse regering niet in een richting 'pushen' die zij zelf niet wilde. Washington wilde steun verlenen aan humanitaire operaties als voedseldroppings, maar was geen voorstander van een daadwerkelijke militaire interventie met Amerikaanse soldaten in een gevechtsrol. Zelfs de bloediger beelden van de mortieraanval op een markt in Sarajevo, in februari 1994, hadden niet dat effect. Kort daarna trad de vs wel toe tot de zogenaamde contactgroep en stelde men zich actiever op, maar dat was méér een gevolg van de toenemende druk van met name Frankrijk dan van de beelden van de markt in Sarajevo. Die druk zou onder meer zijn uitgeoefend tijdens het bezoek van de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher aan Parijs op 24 januari. Hiermee is wederom niet gezegd dat beelden van deze mortieraanval helemaal geen invloed hadden, maar zoals vaker: ook hier verleenden ze rechtvaardiging en ondersteuning aan een proces dat via diplomatieke kanalen al in gang was gezet.

En de pull-functie dan? Kunnen de media door middel van berichtgeving het einde van een militaire missie inluiden? Somalië na 4 oktober 1993 lijkt daarvan een sprekend voorbeeld. Toen de televisiebeelden toonden hoe er in de straten van Mogadishu werd gesold met de lichamen van gesneuvelde Amerikanen, ontstond er in het Congres een stemming die Clinton niet kon negeren. De schok van die beelden kwam des te harder aan omdat men in de Verenigde Staten het belang van Somalië niet al te hoog inschatte waardoor er van weinig betrokkenheid sprake was, en omdat men op dat moment nog het beeld van een schone en klinische operatie Desert Storm voor ogen had.

Toch lagen er andere oorzaken ten grond aan de vermindering van draagvlak. Vanaf voorjaar 1993 was namelijk de aard en het karakter van

de missie in Somalië geleidelijk veranderd, en die verandering was noch door de Amerikaanse beleidsmakers noch door de pers voldoende duidelijk gemaakt aan het Congres en aan de Amerikaanse samenleving. Zij waren niet goed op de hoogte van het feit dat humanitaire hulpverlening ondertussen was overgegaan in een 'full scale war', inclusief 24 Pakistaanse doden in juni en de daaropvolgende jacht op de lokale krijgsheer Aidid. Als gevolg daarvan gaapte een kloof tussen de alledaagse oorlogsrealiteit in Mogadishu en de wijze waarop de missie in de vs werd beleefd, namelijk als hulpverlening. Wat dat betreft was Somalië min of meer vergelijkbaar met Vietnam, waar de optimistische toonzetting van de officiële communiqués ook niet overeenstemde met de werkelijke situatie ter plaatse. In mei 1993, bij de terugkeer van een contingent Amerikaanse soldaten, had president Clinton nog het 'mission accomplished' uitgesproken. Dat hij herhaalde hij in juni, toen hij Somalië typeerde als succesvol voorbeeld van een nieuwe krijgsmachtmissie. Hij zei toen letterlijk: 'Although there is still much to be done if enduring peace is to prevail, one can now envision a day when Somalia will be reconstructed as a functioning civil society.' Vanaf dat moment werd aan de operatie telkens gerefereerd als een optreden onder verantwoordelijkheid van de VN, met de Verenigde Staten in een secundaire rol. Dat was niet helemaal onterecht, maar op twee cruciale punten toch onjuist. In de eerste plaats stond deze VN-operatie namelijk onder commando van een Amerikaanse generaal, en in de tweede plaats werd na mei 1993 de belangrijkste VN-gevechtscapaciteit gevormd door dertienhonderd Amerikaanse Rangers. Dat betekende dus dat de Amerikanen, ondanks een kwantitatief verminderde inbreng, wel honderd procent betrokken zouden blijven als het gevaarlijk zou worden. Door die vermeende secundaire Amerikaanse rol na mei 1993 verminderde de belangstelling van pers en samenleving nog verder. En zij keerde pas terug toen er in oktober 1993 sprake was van Amerikaanse slachtoffers. En toen had de regering-Clinton geen adequaat antwoord op de vraag waarom en voor welke Amerikaanse belangen die achttien slachtoffers nu eigenlijk waren gevallen. Er was op dat moment sprake van een communicatievacuüm dat ten dele kon worden opgevuld door de gruwelijke filmbeelden uit Mogadishu. De gebeurtenissen konden door de politici niet worden uitgelegd in het licht van hun eerdere optimistische uitlatingen inzake de aard en de voortgang van de missie in Somalië.

Een vergelijking met het Tet-offensief dringt zich op. De beelden van de gesneuvelde Amerikanen veroorzaakten ook in het geval van Somalië een emotionele reactie die een versterking betekende van alle twijfel die toch heerste in het Congres. Daar was immers al in september gedebatteerd over en openlijk getwijfeld aan het nut van verdere Amerikaanse aanwezigheid. En er was een resolutie aangenomen die per 15 oktober

Clinton verplichtte het Congres over voortzetting te informeren, een voortzetting die bovendien per 15 november de formele goedkeuring van het Congres nodig zou hebben. Ook zonder vertoning van de beelden zouden die achttien gesneuvelde soldaten waarschijnlijk hebben geleid tot een opvatting in het Congres dat de Amerikaanse interventie moest worden beëindigd. Een dergelijke prijs was immers veel te hoog voor wat nog steeds werd geacht een humanitaire missie te zijn. Niet voor niets werd de vraag gesteld: 'Why are US soldiers dying in a country whose people they are supposed to be feeding?!'

Vietnam, de Golfoorlog en Nieuwe Missies; twee stellingen

Ondanks dat vredesoperaties in veel opzichten verschillen van oorlogen, lijkt de rol van de media erin identiek: generaliserend gesproken laat die rol zich nog het beste typeren als volgend. De pers weerspiegelt de binnen de politieke en militaire elite heersende opinies omtrent de operatie, en valt ze maar zelden aan – totdat binnen die elite barsten in de consensus zichtbaar worden.

Of journalisten een oppositionele rol kiezen, hangt dus vooral af van het politieke klimaat op dat moment. Als een elite geen standpunt heeft, of dat standpunt is aan het verschuiven, dan krijgen de media meer gelegenheid invloed uit te oefenen. Anders gezegd: als een deel van de politieke en militaire elite in het openbaar begint te twijfelen, zoals ten tijde van Vietnam gebeurde, dan weerspiegelt zich vervolgens die twijfel in de pers. In het verlengde daarvan geldt dat geen enkele journalistieke actie de houding van de politieke elite verandert, zolang de laatste daar niet zelf een aanzet toe geeft. Naar aanleiding van de ervaringen in Vietnam, de Golf, Bosnië en Somalië laten zich twee stellingen formuleren:

1 De mate waarin de media invloed op het vredes- en veiligheidsbeleid kunnen uitoefenen, is omgekeerd evenredig met de mate van consensus over dat beleid in politiek en samenleving.

2 Zelfstandig kunnen de media in feite geen beleidswijziging bewerkstelligen. Door hun toedoen worden echter verschuivingen in opvattingen en beleid die vanwege andere oorzaken al zijn ingezet wel versterkt en/of versneld. In die zin heeft media-optreden soms wel effect.

Nederland

In hoeverre zijn deze stellingen van toepassing op recente Nederlandse vredesoperaties in Cambodja, voormalig Joegoslavië, Rwanda, Angola en

Haïti? Ook bij die gebeurtenissen valt allereerst op dat de media op overwegend positieve wijze erover berichtten. Natuurlijk, de ene missie bleek een hogere nieuwswaarde te hebben dan de andere: zo besteedden de media meer aandacht aan de militairen van de Nederlandse Landmacht in het voormalige Joegoslavië dan aan hun collega's van het Korps Mariniers in Cambodja. En kleinere missies als die in Angola, Haïti en Namibië bleven, ondanks het succesvolle karakter ervan, onderbelicht. Zonder twijfel speelde een rol dat Joegoslavië dichtbij was en daardoor het nationaal belang groter werd geacht; dat veel Nederlanders op vakantie het gebied ooit zelf hadden bezocht; en dat de politieke en militaire situatie in Joegoslavië veel problematischer was. Een vredesmissie die volgens het boekje verloopt, kenmerkt zich door het ontbreken van conflicten en daarmee van emotie, en is daardoor een minder dankbaar onderwerp voor de media. Als ietwat wrange onderbouwing voor deze stelling mag gelden dat de missie in Angola pas media-aandacht kreeg toen in augustus 1997 op basis van onderzoek van de Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht bleek dat een aantal Nederlandse militairen zich daar misdragen had.

Het proces waarin tot een besluit werd gekomen over een eventuele Nederlandse deelname aan de operaties verliep in het algemeen rustig. Er was een duidelijk geformuleerd beleid over deelname aan vredesmissies, over dat beleid bestond een brede politiek-militair-maatschappelijke consensus, en het werd ondubbelzinnig door de Nederlandse regering uitgevoerd. Er was – zie bovenstaande stelling 1 – daardoor weinig ruimte voor directe beïnvloeding door de media; het push-effect bleef achterwege. Ook van een pull-functie was nauwelijks sprake, al was het maar omdat er op voorhand duidelijke afspraken bestonden over de duur van deelname. Al speelt daarin zeker ook een rol dat er tijdens de verschillende vredesoperaties weliswaar Nederlandse slachtoffers te betreuren vielen, maar dat dat niet te vergelijken was met de Amerikanen in Mogadishu in oktober 1993.

Nederland; Srebrenica

Er lijkt sprake van één uitzondering: de uitzending van Nederlandse gevechtstroepen naar Bosnië. In eerste instantie, begin 1993, leek het om de zekerstelling van aanvoerroutes te gaan. Uiteindelijk zou het de beveiliging door een luchtmobiel bataljon van een safe-haven in en rond Srebrenica worden. Wat was het geval? De besluitvorming over deze uitzending vond plaats in een situatie waarin binnen de Nederlandse veiligheidselite geen consensus heerste. Aan de top van Defensie verschilden de Chef Defensiestaf en zijn plaatsvervanger van inzicht over de fundamentele vraag of

Nederland mee moest doen, en vervolgens ook over uitvoeringskwesties, bijvoorbeeld over de vereiste bewapening op de YPR-pantservoertuigen. Gebrek aan consensus bleek ook toen begin 1993 de toenmalig Bevelhebber der Landstrijdkrachten luitenant-generaal Couzy met de politiek in conflict kwam omdat hij, onder meer via NCRV's *Hier en nu* en het *Algemeen Dagblad* – toen nog met het oog op de beveiliging van die aanvoer-routes – een tweede Vietnam en veel slachtoffers aan Nederlandse kant voorspelde. Bij dat alles reageerden de volksvertegenwoordiging en de publieke opinie emotioneel op de afschuwelijke televisiebeelden uit Bosnië.

Zo ontstond een situatie waarin de morele verontwaardiging de overhand kreeg boven de (politieke) rationaliteit, met als gevolg dat de politiek nauwelijks nog openstond voor andere informatie, c.q. een alternatieve beleidslijn. In zijn doctoraalscriptie omschrijft de historicus Berghorst de gang van zaken als volgt:

'De Chef Defensiestaf en de tegenstanders binnen de Koninklijke Landmacht hebben zich verzet tegen de uitzending van het luchtmobiele bataljon. Aan hen wordt geen invloed toegekend. Het standpunt van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten wijzigde zich in de zomer, maar toen had de minister zijn voorkeur al bepaald. De Tweede Kamer, Buitenlandse Zaken en de media dringen voor de zomer aan op het uitzenden van een gevechtseenheid. Buitenlandse Zaken en de media oefenden daarmee enige invloed uit. Opnieuw kan veel invloed worden toegekend aan de Tweede Kamer, want door het aannemen van de Motie Van Traa-Van Vlijmen weet zij te bereiken dat de kansen op het uitzenden van een gevechtseenheid belangrijk toenemen.'²⁰

Dit wijst erop dat de rol van de media ook in Nederland in gewicht toeneemt als het beleid onzeker of onduidelijk is, en als een brede consensus binnen de veiligheidselite ontbreekt.

Hetzelfde kan worden opgemerkt naar aanleiding van de gebeurtenissen na de val van Srebrenica in juli 1995, en de aansluitende terugkeer van Dutchbat 3 naar Nederland. Tegenstrijdige opvattingen en uitslatingen van civiele en militaire VN-functionarissen, Nederlandse politici en militairen, hulpverleners en journalisten, en niet in de laatste plaats de getuigenissen van de bevolking van de enclave zelf, verschaften de media gelegenheid invloed uit te oefenen op het denken over de gebeurtenissen. Een aparte plaats neemt de foto in waarop Dutchbat-commandant Tom Karremans het glas heft met de Bosnisch-Servische generaal Mladic.

Als gevolg van Srebrenica was er sprake van opvallende en ten dele onverwachte verschijnselen in de wisselwerking tussen krijgsmacht, media en publieke opinie. Aanvankelijk overheerste euforie over de behouden terugkeer van de Nederlandse militairen, een emotierijk moment dat door

HP DE TIJD

HET WEEKBLAD

4 AUGUSTUS 1995 / WEEK 31 / f.5,95 / BF 119

Te lief voor oorlog

De weinig krijgshaftige geschiedenis van het Nederlandse leger

middel van uitvoerige, maar tamelijk kritiekloze artikelen en live-televisie-reportages werd versterkt en uitvergroot tot een 'onze-jongens-ritueel' waarin een vorm van nationale solidariteit werd gecreëerd en tegelijkertijd gevierd. De instelling en vakbekwaamheid van de media in deze periode werd veelzeggend getypeerd door journalist Bart Rijs in *de Volkskrant* van 22 augustus 1998: 'Een paar journalisten hebben vakwerk verricht; de meesten bleken lui, matig geïnformeerd en gezagsgetrouw.'

Snel na de euforie volgde een anticlimax in de vorm van een stortvloed aan publiciteit waarin het falen van Dutchbat bij de bescherming van Srebrenica geanalyseerd en verklaard werd. Heette het in *HP/De Tijd*

Omslag van *HP/De Tijd* van 4 augustus 1995, kort na de val van Srebrenica. De tekst is illustratief voor hoe de pers rond die tijd over de Nederlandse krijgsmacht dacht.

van 4 augustus 1995 nog 'Te lief voor oorlog', op 18 augustus was het al 'Te laf voor oorlog'. En het redactioneel van *NRC Handelsblad* schreef op 31 augustus 1995: 'Nederland kent geen grote militaire traditie of een maatschappelijk draagvlak daarvoor. Dat is niet erg, maar het wordt lastig als het menens wordt op het slagveld.' Het zijn een paar voorbeelden van hoe met clichés en voorbijgaand aan de werkelijke oorzaken, alle agressie, woede en frustratie over de onmacht van de internationale gemeenschap zich boven de hoofden van de militairen van Dutchbat 3 ontladden. Want ondanks dat er bij de binnenlandse afhandeling van 'Srebrenica' van alles misging tussen het ministerie van defensie, de Koninklijke Landmacht en het parlement, waarop de pers terecht wees, markeerde de val van Srebrenica goed beschouwd het failliet van de tot dat moment door de VN gevoerde Bosnië-politiek. De effectiviteit van het optreden van Dutchbat bij de bescherming van de moslims in de enclave was een logisch gevolg van dat failliet. Het optreden was daarmee geenszins een falen dat zich laat verklaren vanuit ons militaire verleden of de maatschappelijke opvattingen over de inzet van de krijgsmacht. Het is opmerkelijk dat de Nederlandse media daaraan, zeker in eerste instantie, nagenoeg voorbijgingen en de kwestie benaderden alsof het een exclusief Nederlandse aangelegenheid was.

Kanttekeningen

Wie had kunnen voorspellen dat de maatschappelijke instemming met het Nederlandse militaire optreden in voormalig Joegoslavië – dat vanaf eind 1993 tot half 1995 afkalfde – juist ná de val van Srebrenica weer zou toenemen tot een respectabele bijna-tweederde van de bevolking? Want dat is wat er gebeurde. Ondanks, of misschien wel dankzij, al die kritische publiciteit rond het gedrag, de houding en de capaciteiten van 'de Nederlandse Blauwhelm'.²¹ Het is verleidelijk te speculeren over een verklaring. Mogelijkerwijze kan die gevonden worden in het hierboven gememooreerde proces van nationale solidarisering.

In ieder geval kan er op grond van het hierboven beschrevene een vraagteken gezet worden bij de soms veronderstelde macht en invloed van de media, en in het verlengde daarvan, bij de door sommigen als planmatig en mechanisch beschouwde wisselwerking tussen de publieke opinie en de wijze waarop de media de gebeurtenissen weergaf.

Een planmatige en mechanische wisselwerking; dat is ook waarvan sommigen binnen de krijgsmacht spraken. Zo was in het maandelijkse periodiek van de Nederlandse Officieren Vereniging, *Carré*, te lezen:

'De krijgsmacht zal informatievoorziening, of beter externe communicatie, moeten integreren in haar commandovoering, met name bij daadwerkelijke operaties. Zo zal er in het besluitvormingsproces een "plan voor de externe communicatie" moeten worden opgesteld, naast bijvoorbeeld plannen voor de vuursteun en de logistiek. Hierin wordt vastgesteld, op basis van een beoordeling van de toestand, welke informatie, op welk tijdstip, door wie en met welke tegenhanger(s) wordt uitgewisseld.'²²

Afgezien van de vraag of informatievoorziening niet nu al in de commandovoering is geïntegreerd, en of er niet al heel lang per operatie communicatieplannen worden opgesteld, wordt in deze redenering een aantal belangrijke zaken over het hoofd gezien. Het is riskant te spreken over 'de' media. Het gaat immers om een verzamelnaam voor een pluriform gezelschap mensen, met verschillende belangen, invalshoeken, expertise en, niet onbelangrijk, verschillende al dan niet verborgen agenda's. De omgang met zo'n bont gezelschap, in de soms chaotische context van een militair optreden, laat zich maar moeizaam vooraf sturen en plannen. Het is dus de vraag of zo'n planmatige en uniforme benaderingswijze vruchtbaar kan zijn, en of de media in al hun pluriformiteit het spel wel volgens dat plan willen meespelen. In dit soort situaties 'volgens plan' optreden is dan ook precies waarvoor Henry Mintzberg waarschuwt.²³ Het is, aldus de Amerikaanse organisatiegoeroe, namelijk die overdaad aan planning die het vinden van creatieve en adequate oplossingen in een onzekere context bemoeilijkt. Bovendien is volgens Mintzberg het verlangen naar planmatigheid een symptoom van angst voor dat onzekere.

Zou in het wel of niet verlangen naar planmatigheid niet juist de natuurlijke tegenstelling tussen media en krijgsmacht schuilen, en een kenmerkend verschil in organisatiecultuur tussen beide instituties? Waar de pers vooral *reageert* op gebeurtenissen in de wereld, proberen militairen zoveel mogelijk te *anticiperen* op crises die zich in die wereld kunnen voordoen. Door volgens vaste en veel getrainde patronen te handelen, proberen de laatsten door middel van afschrikking die crises te voorkomen of, als dat niet mocht lukken, er het hoofd aan te bieden. In de omgang met de technologisch ver ontwikkelde media van nu voldoen die patronen en vaste procedures echter niet goed meer. Het is voor een commandant moeilijk censurbepalingen te effectueren als een verslaggever beschikt over een satelliettelefoon waarmee hij vanaf het slagveld zijn thuisbasis live kan informeren. Onzekerheid bij de commandant kan het gevolg zijn, en wie in zo'n geval, Mintzberg zei het al, die onzekerheid het hoofd trachten te bieden door terug te vallen op planmatig denken, is op den duur contraproductief.

Vaak wordt gezegd dat de rol van de (hogere) militair in de periode na de Tweede Wereldoorlog is veranderd, van die van 'combat leader' via 'manager' tot die van 'soldaat-hulpverlener' of 'soldier diplomat'. Diplomatie en hulpverlener zijn kerntaken geworden. Nieuwe missies, Srebrenica niet in de laatste plaats, hebben aangetoond dat daarin op z'n minst een kern van waarheid zit. De ervaring en opleiding van een deel van de – ook Nederlandse – militairen schiet soms tekort. Slagvaardige diplomatie en hulpverlening kenmerken zich immers door creativiteit, flexibiliteit, zelfverzekerdheid, onorthodoxie en een verantwoord minimum aan procedureel denken. Zo'n houding zou zich ook moeten manifesteren in een adequate omgang met de pers.

Slot

Er zit precies een eeuw tussen de Cuba-oorlog van William Randolph Hearst en het optreden van Elliot Carver en James Bond in *TOMORROW NEVER DIES*. Het bleek een eeuw die alle voorgaande zou overtreffen in de hoeveelheid en ook de gruwelijkheid van het oorlogsgeweld. Het bleek bovendien een eeuw van een nagenoeg permanente oorlog op twee fronten. In de marges van alle echte oorlogen, botsingen en interventies werden conflicten uitgevochten tussen enerzijds journalisten en anderzijds de politieke en militaire veiligheidselites. De uitkomst van die conflicten was bijna altijd – ook bij James Bond – dat de journalistiek het onderspit moest delven. De invloed van media op kwesties van oorlog en vrede is dan ook minder ingrijpend dan soms wel is verondersteld, gevreesd of wenselijk is geacht. Operatie Provide Comfort in 1991, waarbij de Amerikaanse president Bush werd gedwongen de Koerden te hulp te komen, is wat dat betreft de uitzondering die de regel bevestigt.

In 1917, aan de vooravond van de Amerikaanse inmenging in de Eerste Wereldoorlog, voorspelde de Amerikaanse senator Hiram Johnson dat, in geval er oorlog mocht uitbreken, de waarheid het eerste slachtoffer zou zijn. In alle oorlogen en conflicten van de afgelopen eeuw is dat inzicht bevestigd; daar hebben de media weinig aan kunnen verhelpen. Voor de journalistiek zat er niet veel anders op dan dat te constateren en er zich over te verbijten.

Noten

- 1 Beschreven in: Ph. Knightley, *The first casualty*, Londen 1989.
- 2 Beschreven in: W.P. Strobel, *Late breaking foreign policy. The news media's influence on peace operations*, Washington 1997, p. VIII en verder.
- 3 Zie voor een uitvoerigere beschrijving van de wisselwerking tussen media, publieke opinie en beleid ten tijde van de Vietnamoorlog: P. Braestrup, *The big story*, Boulder Colorado 1977; D.C. Hallin, *The 'Uncensored War'. The media and Vietnam*, Berkeley 1986; D. Oberdorfer, *Tet!*, New York 1971 (1984); H.G. Summers, *On strategy. A critical analysis of the Vietnam war*, Novato 1984. Zie ook: J.R. Schoeman, 'De mythe van Tet', in: *Marineblad*, jg. 103, nr. 5 (mei 1993), p. 176-185.
- 4 C.C. Moskos, Th.E. Ricks, *Reporting war when there is no war*, Chicago 1996, p. 18.
- 5 Oberdorfer, *Tet!*, p. 82.
- 6 P. Arnett, *In de frontlinie*, Amsterdam 1994, p. 83.
- 7 Summers, *On strategy*, p. 75-76.
- 8 B.W. Tuchman, *The march of folly*, New York 1984, p. 340.
- 9 Summers, *On strategy*, p. 39.
- 10 Oberdorfer, *Tet!*, p. 176-177.
- 11 Idem, p. 158.
- 12 Zie voor een uitvoerigere beschrijving van de wisselwerking tussen media, publieke opinie en beleid ten tijde van de Golfoorlog: B. Cumings, *War and television*, Londen enz. 1992; C. LaMay, M. Fitzsimon, J. Sahadi (red.), *The media at war. The press and the Persian Gulf conflict*, New York 1991; L.J. Matthews (red.), *Newsmen and national defence*, McLean 1991. Zie ook: J.R. Schoeman, 'Van het Middenoostelijk front geen nieuws', in: *Maatschappij & Krijgsmacht*, jg. 15, nr. 3 en 4 (juni en augustus 1993), dat een literatuuroverzicht bevat.
- 13 In: *Newsweek*, 11-2-1991, p. 37.
- 14 Deze paragraaf is deels gebaseerd op: C. LaMay e.a. (red.), *The media at war*, New York 1991, p. 41 en verder.
- 15 Strobel, *Late breaking foreign policy*, p. 52.
- 16 LaMay e.a., *The media at war*, p. 65.
- 17 Chr. Young, *The role of the media in international conflict*, Ottawa 1991, p. 2.
- 18 Onder andere in: Strobel, *Late breaking foreign policy*.
- 19 W.P. Strobel, *Late breaking foreign policy*, p. 131-132.
- 20 D. Berghorst, *Very good news. De besluitvorming over de uitzending van een luchtmobiel bataljon naar Bosnië-Herzegovina*, Vrije Universiteit Amsterdam (doctoraalscriptie) 1995, p. 64-65.
- 21 Zie voor een uitvoerige beschrijving van deze interactie: J.S. van der Meulen, 'Expectations of peacekeeping', in: J.L. Soeters e.a. (red.), *NL Arms 1997. The Bosnian experience*, Breda 1997, p. 173 en verder.
- 22 Carré, november 1995.
- 23 H. Mintzberg, *The rise and fall of strategic planning*, New York 1994.